

PRINTED BOOK

THE VEDIC PATH

Quarterly Journal of Vedic, Indological
and Scientific Research
Gurukula Kangri Vishwavidyalaya,
HARDWAR

व्याकरण - विश्वाम्नी विभाष्यते

लेख - ४

अथ विश्वाम्नी विभाष्यते साहि धास्वादिस्वादिभ्यः

लोमासु उच्यते प्राचीः मयूरभ्रमरादिषु दशति
विष्णी जायते लोमासु

२६x१५x ०.१ C.m.

To,

If not delivered, please return to :

Dr. R. L. Varshney

Editor, Vedic Path

'Dreamland'

P. O. Gurukula Kangri-249 404

HARDWAR, U. P., INDIA.

सिद्धवतवानवसुखयोगा वा सनतु गायववेचपणिके या सयत्न से 7 विना

(1)

सा. व.
सू.
९

अथविभक्तिर्विभाव्यते साहिधास्यादिरुपादिश्च विभक्तांतपदं तत्र
 स्यादिविभक्तिर्नामोयोज्यते अ विभक्तिनाम विभक्तिरहितधातु
 वर्जितंचार्थवच्छब्दरूपेनामोच्यते कृतद्वितस्मासाअप्रानिपदि
 कसंज्ञिकाश्रुतिकेचित् तस्मात् सि ओ जस अस ओ शस दा भ्या
 भिस डे भ्या भ्यस ड् सि भ्या भ्यस ड्स ओस आम् डि. ओस्
 सुप् तस्मान्नाम्नः परस्यादयः सप्तविभक्तयोभवन्ति तत्राप्यर्थमात्रे
 कत्वविवक्षायां प्रथमेकवचने देवसि श्रुतिस्थिते इकार उच्चारणार्थः
 स्त्रोर्विसर्गः सकाररेफयो विसर्जनीयादेशोभवत्तथा धातोरसेपदा
 तेच देवः द्वित्वविवक्षायां ओ ओ ओ देवौ बहुत्वविवक्षायां बहुवच
 नं जस जकारस्पश्रुतिसंज्ञायां लोपः प्रयोजनं च जसीति विशेषणार्थं
 दीर्घविसर्गो देवाः अकाराजसो सकचिवत्तयः देवासः ब्रह्माणसः

सूत्रप्रवर्ति
 योजितव
 जलेष्वर
 यलेष्वर
 निर ९

संयवे तवानवसुखयोगा सी र्द यद म र त

सं
पृ
३

सु नमो प्रवृत्तिव रजव
 जे नमो रे वल्लो क सु नमो रे वल्लो
 य स नमो रे वल्लो क सु नमो रे वल्लो
 य स नमो रे वल्लो क सु नमो रे वल्लो
 नमो रे वल्लो क सु नमो रे वल्लो
 स नमो रे वल्लो क सु नमो रे वल्लो
 र मा रे वल्लो क सु नमो रे वल्लो
 ग रे वल्लो क सु नमो रे वल्लो

५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥
 १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥
 १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

२

यस्य स ग दाव कृ ग र डाय ह वा न स य
 क न य स्य स य वि यो प्र सी यि
 य स स ग यो च क ग र डाय स व
 ना स य क न तिल य स य वि यो प्र सी
 य र

॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥
 ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥
 ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥
 १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥
 २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥
 २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥
 ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥
 ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥
 ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥

न्य अन्यतर उत्तर दुत्तर कत्तर कत्तम सम सिम नेक एक पूर्व
 पर अवर दत्तिगा उत्तर अपर अधर स्व त्पद जव दैद यत्तद
 अदम अदस द्वि किं मदेवत्त युष्मद अस्मद एतसवोदयश्चिन्ति
 गा तत्रपुलिङ्गोरूपेनेयं सर्वः सर्वा सर्वज्ञसंज्ञितिस्थिते जसो स
 वोदेरकारांतात्परोजमर्भवति सर्व सर्व सर्वा सर्वात् षोणोन्तो
 रंते षकाररेफजवर्गोभ्यः परस्परनकारस्याकारादेशो भवतिः
 अत्रेस्थितस्पर्शनमभवति यथा सर्वात् उत्पादो अवकुप्यतरेषु अशु
 त्पाद्वारिणाकवर्गोपावर्गोपाचसध्व्यवधानेपिणात्त्वमभवति नान्य
 न सर्वेण सर्वाभ्यां सर्वः सर्वादेस्मद सर्वादेरकारांतात्परस्य च
 तुर्यकवचनेस्माडागमोभवति सर्वस्म सर्वाभ्यां सर्वेभ्यः अतः
 सर्वादेरकारांतात्परस्यातः स्माडागमोभवति सर्वस्मात् सर्वाभ्यां

पचरचरु
 अथः तस्मा
 न युः ॥५॥

सा.
२.
३

सर्वेभ्यः सर्वस्य सर्वयोः सुखमः सर्वादेपरस्यामः सुखागमोभव
ति सर्वेषां हिस्मिन् सर्वदेरकारांतात्परोडिस्मिन्भवति सर्व
स्मिन् सर्वयोः सर्वेषु हेसर्व हेसर्वो हेसर्व उत्पादि एवविष्वा
दीनामिकशाब्दपर्यन्तानांरूपंते उत्तर दुत्तमोविहायद्योप्रत्य
यो एवोदीनांतुनवानांजसोकारोवक्तव्यः एवं एवोपर पराः
उत्पादि ड.सुखोस्मात्स्मिन्नोवावक्तव्यो एवंस्मात्त एवोत् एवंस्मि
न् एवं उत्पादि प्रथमचरमतयाडल्पादेकतिपयनेमानांजसो
वा प्रथमे प्रथमा चरमे चरमा शोषदेववत् नयायडोप्रत्ययो
नेमे नेमा शोषसर्ववत् द्वितीयस्य सर्ववद्दुपेडिस्मिन्वावक्तव्य
द्वितीयस्मै द्वितीयाय द्वितीयस्मात् द्वितीयात् द्वितीयस्मिन्
द्वितीये एवंतृतीयः उभयाव्यानित्यवद्भवचनानां उभो उ

3

भौ उभाभ्यां उभाभ्यां उभयोः उभयोः उभयश्चावस्यद्विवचना
 भावः एकवचनवद्वचनेभवत्तः उभयः उभये उभय उभ
 यान् उभयेन उभयेः उभयस्मै उभयेभ्यः उभयस्मात् उभ
 येभ्यः उभयस्य उभयेषां उभयेस्मिन् उभयेषु हेउभय हे
 उभये मासस्पलोपावा मासश्चावस्यकभरस्यलोपावामवतिस्
 र्वविभक्तिषु परतः शतिकाचित्तासादोस्वरपर हसपः सलोपः
 हसाजादोवताचपरस्यसलोपासुवति माः मासा मासः उत्था
 दि मासादीनामलोपावासादाद्यादियद्वाणानिशासनयोर
 पिबुक्तव्यः पदे माः मासाः मासाः उत्था दि अकारान्तः पुलि
 गः सामपाशाहः सामपाः सामपा सामपाः सामपा सामपा
 सामपा अमरशक्तिस्थिते अथातोधीतोलीपः धातुसंवधिनिय

मा स मा
 मा स मा
 मा स

सु ५

कारस्यलोपोभवति शास्त्रोन्वयेरे परे सोमपः सोमपा सोमपा
 म्पा सोमपाभिः सोमपे सोमपाभ्यः सोमपाभ्यः सोमपः सो
 मपाभ्यः सोमपाभ्यः सोमपः सोमपा सोमपा सोमपि सोम
 पो सोमपासु अधात्तोरिति विशेषणदेलोपोनास्ति हे सोम
 पाः हे सोमपो हे सोमपाः एवंकोलात्तुपविश्वपासुधायु
 म्यजयः इकारात्तुपलिङ्गः हरिणाहः हरिः ओरु इकारात्ताड
 कारात्ताचपरओकारोयश्चापचत्तैः भवतः हरोः पञ्जन
 सि स्कारात्तस्यउकारात्तस्यचजतिपरैकारोकारश्चस
 वति हरयः धौ इकारात्तस्यउकारात्तस्यचविषयेपकारो
 कारश्चभवति हेहरे हेहरो हहरयः हरे हरो हरीत दोता
 स्रियाः इकारात्ताडकारात्ताचपरणामभवति स्रिया हरिणा

सोम
 वित
 सोम

तमा

इ

ना

सा
 २
 ४
 सोम
 चसायवा

भावेऽपि तादात्म्यं न भवति

हरिभ्यां हरिभिः डि.ति उकारांतस्य उकारांतस्य च डि.ति परेपका
रजोकारश्च भवति हरये हरिभ्यां हरिभ्यः उ.सिउ.सारस्य ये
होऽप्यपरस्य उ.सिउ.सारकारस्य लोपो भवति हरेः हरिभ्यां ह
रिभ्यः हरेः हर्योः हरीणां हे.रौडित् उड्यासत्तरस्य ड.नो भव
ति डि.तिटेः डि.तिपरटे लोपो भवति हरो हर्यो हरिषु एव
मस्तिगिरिविष्णुभक्तयः उकाराताश्च विस्मवायमानुप्रभक्त
योपतैरेव स्तुत्रैः सिध्यन्ति भान् भान् भान्तवः इत्यादि सखिशा
हस्यभेदः सडादेः सखिशाह्यत्वरस्य सखेडागता भवति डि.त्वा
दिलोपः सखा अथेति विरोधणाधेकारो धिविषये हे.सरेव
पेसाख्युः सखिशाहस्य कारोदेशो भवति पंचस्य परेषु षष्ठीनिर्दि

सा.
२.
५

उकारो

पति स क
२५

हृणोदेशस्तदंतस्पर्शेयं सखायौ दिव्यवनस्यावाधंदसि सखाया
 सखायः सखायं सखायो सखीन् सखिपत्न्यावीक सखिपतिश
 ह्योयोगागमोभवतिडाडे. डि. खपरतः दीयन्तान्ताभवति सखायत्वा
 आगसजसन्तिप्यामित्पत्न्यायात् सखिनापतिनाधंदसि सखिभ्या
 सखिभिः सखे सखिभ्या सखिभ्यः ऊडे. सखिपतिशह्योर्गगावा
 मोभवतिड. सिड. सोड. कारेपरे सख्युसप्रतिस्थिते ऊतोउउ ऊ
 कारांतात्परस्यड. सिड. सो रकारस्यल्लभ्येभवति सखडित्त सखिभ्या
 सखिभ्यः सख्युः सख्योः सखीनां सजस्यैकवचनेडे. रीडित्पाका
 रेकतेसखिपतिशह्योरीगागमोभवति सख्योः सख्योः सखिष
 सखिषाह्यस्यप्रयसाहितीयोहरिषाह्यवत्प्रक्रियात्तीयादौह

सखिशाहवत्तपतिरसमासेपवसगविशाहवत्तवक्त्रव्यः दोदोस्वे
 ततःसमासात्तस्यनादयोभवंति प्रजापतिना प्रजापतये इत्या
 दि द्विशाहोतिन्यद्विवचनांतः द्विदोभूतिस्थिते न्यदादेष्टरः स्यादो
 न्यदादेष्टरकारोभवतिस्पादोपरे दो दो दाम्ना दाम्ना दाम्ना
 द्वयोः द्वयोः न्यदादीनांदरभावः विशाहोतिन्यवद्वचनान्तः
 पेडोजसि इत्येकारः श्रयादेशः उयः जीन विभिः विभ्यः विभ्यः
 चरयज्. त्रिशाहसु श्रयज्जादेशोभवतिनामिपरे डिदंतस्यवक्त्रव्यः
 उयाणां त्रिषु कतिशाहोतिन्यवद्वचनान्तः कतिशाहो जस्यसा
 लुगवक्त्रव्यः लुकिनते निमित्तं लुकि सति तन्निमित्तं कार्यमि
 स्यात् कति कति कतिभ्यः कतिभ्यः कतीनां कतिषु त्रिषु

नामी ता
 मी पर
 द्वा वि
 वा अ
 नामी कायी
 प र द्वा व स्य
 दि द्वा ए व

लिङ्गोऽवस्वरूपोऽयं ईकारांतः पुलिङ्गः सश्रीशब्दः सश्री चोद्भातो

सा.
सं.
६

रियुवौ स्वरे धातोर्वाकारोकारयोरियुवौ भवतः स्वरेपरे सश्रियौ स
श्रियः हेसश्री हेसश्रियौ हेसश्रियः सश्रियं सश्रियौ सश्रियः स
श्रिया सश्रीभ्यां सश्रीभिः सश्रिये सश्रीभ्यां सश्रीभ्यः सश्रियः
सश्रीभ्यां सश्रीभ्यः सश्रियः सश्रियो सश्रियो सश्रियि सश्रि
यो सश्रीष इत्यादि तथैव सधोशब्दः पदमकारांतः पुलिङ्गः स
यंभूषाह स्वयंभूः स्वयंभुवौ स्वयंभुवः स्वयंभवे स्वयंभुवौ
स्वयंभुवः स्वयंभुवा स्वयंभूभ्यां स्वयंभूभिः स्वयंभवे स्वय
भूभ्यां स्वयंभूभ्यः स्वयंभुवः स्वयंभूभ्यां स्वयंभूभ्यः स्व
यंभुवः स्वयंभुवौ स्वयंभुवा स्वयंभुवा स्वयंभुवि स्वयंभु

सं. ५
सं. ५
सं. ५

६

५
 ११
 वोः स्वयंभूः हे स्वयंभूः हे स्वयंभूवो हे स्वयंभूवः इत्यादि सेना
 नीशावृत्त्याविशेषो हस्तदोस्वरादौ त्रविशेषः सेनानीः श्योवा धा
 त्त्वारवयवसंयोगः पूर्वोयस्मादीकाराहकारचनास्मिजदंतस्य
 कस्वरस्य ईकारस्य उकारस्य यकारवकारो भवतः स्वरपरे वषा
 ४ भूः पुनर्भूः व्यतिरिक्तं स्वधीशाहो वर्जित्वावाग्रहणात्तदियं विवदा
 सेनानीः सेनान्यो सेनान्यः हे सेनानी हे सेनान्यो हे सेनान्यः सेना
 न्य सेनान्यो सेनान्यः सेनान्या सेनानीभ्यां सेनानीभिः रित्यादिः
 सेनान्यादीनां वासो नदृक्पुः सेनानीषां सेनान्यां श्चाम्, श्चावृत्ता
 नीशाहोत्तरस्य डे. रासादेशो भवति सेनान्यां सेनान्योः सेनानीषु
 वर्षाभू वर्षाभ्यौ वर्षाभूः एवं पुनर्भूया भवत् ग्रामणीग्रामणी

सा.
६.
७

ग्रामण्यः वातप्रमोशहसमेदः श्रमिवातप्रमीमाह्यामिवातप्रमीति
 उक्तुवातप्रमोशोपग्रामणीसदृशंभवेत् प्रभृतयः उकारांताश्रय
 वल्लप्रभृतयः ऊकारांतःपितृशाहः सेरा ऊकारांतात्परस्यस
 राभवति सचचडित् डित्वादिल्लोपः पिता अरपंचसु ऊकारांम
 वतिपंचसपरेषु पित्तौ पितरः धेरर ऊकारांतात्परस्यधेरर
 भवति सचडित् डित्वादिल्लोपः द्वेपितः द्वेपित्तौ द्वेपितरः पित
 रं पित्तौ पित्तत् पित्रा पित्तम् पित्तम् पित्ते पित्तम् पित्त
 म् ऊत्ताउत्त पित्त पित्तम् पित्तम् पित्तः पित्तः पित्तम्
 उक्त ऊकारस्यारभवतिउपरे पितरि पित्रोः पितृषुः नवीता
 मिदीर्घः नृशाहस्यावादीर्घीभवतिनामिपरे नृणां नृणां कर्त

शब्दस्य पञ्चस्य विशेषः स्वरार सकारन्त्ययः संबंधितः कृकारस्या
रभवात् पञ्चस्य परेषु कर्तारसिद्धिस्थिते यदा देशोक्तद्वयं स्यात्
तस्य डिच्चाटिलोपः कर्त्ता कर्त्तारो कर्त्तारः हेकर्त्तः हेकर्त्तारो हेक
र्त्तारः कर्त्तारं कर्त्तारो कर्त्तुं कर्त्ता कर्त्तव्यं कर्त्तुमिः कर्त्तुं कर्त्तव्यं
कर्त्तव्यः कर्त्तुः कर्त्तव्यं कर्त्तव्यः कर्त्तुः कर्त्तुः कर्त्तव्यं कर्त्तुं कर्त्तु
कर्त्तुं एव ननु होतृयोक्तप्रशास्त्रप्रभृतयः स्वस्मान्नान्न चनेष्टा
चत्वष्टादन्तातथैव च होतापोताप्रशास्त्राचश्चैष्टास्वस्वादयः स्वस्वा
त्पादि कोष्टादस्य भेदः अकारान्ताः पि कोष्टादस्य पञ्चस्य
षट्प्रत्ययात् तस्य वृत्त्यवकाशः कोष्टाः कोष्टारो कोष्टारः अधि
धिति विशेषणात् हेकोष्टो होकोष्टारो हेकोष्टारः कोष्टारं को।

सः वा न वल्लोको सितम् नृपय देसः प्रतुरक्षकान् नृपय देसः त्वा उक्तं जज्ञ रा॥
 सः रोषः गमः ५ सुरणा सुरः रोषः सः रोषः

15

अथ साम्यं तिसंहिता सधदासुरथी रामः सधराजा युधिष्ठिरः सधकर्णो तं कं
 ग्रंथेनैककमहात्मा गोसधभीमो महाबलः १ इत्यादौ प्रादूर्णसः पृथ्वी नरोत्त
 य उक्तं लौकिकाये हतदरे वदुलं भवेत् सध्याभ्यामददेशोक्त
 मित्यादीनाम उष्टता २ क्वचित्पुत्रवृत्तिः क्वचिदप्रवृत्तिः क्वचिद्विद्वि
 भाषा क्वचिदन्यदेव विधेर्विधानं वदुधासमोक्षचतुर्विदं क्वचिदुव
 ऊलकं वदंति ३ वर्णागमो वर्णा विपर्ययः अदोक्षायरो वर्णा वि
 कारनाशो धातोस्तदर्थानि शायेन योगत उच्यते यच्च विधुनि
 रुक्त ४ वर्णागमो गवेंद्रादौ सिंह वर्ण विपर्ययः षोडशादौ
 विकारस्मादार्णनाशः एकोदशे ५ वर्णानाशविकोभ्या धातोर्
 ति शायेन यः योगस उच्यते प्राज्ञैः मयूरभुमरादिषु ६ इति
 विसर्गसंधिः समाप्ता ॥ ५ ॥ अथाविभक्तिर्विभाषाते ॥

अथ साम्यं
 ग्रंथेनैकक
 य उक्तं
 य उक्तं
 लयतेते

सौम्य
 सौम्य
 पाया
 दध
 नं

वरात्रते

16